

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

В. Ф. СОЛДАТЕНКО (Київ)

**Стан історіографічної розробки
та актуальні проблеми дослідження
історії Української революції**

Незважаючи на справді видатну роль у долі нашого народу Української революції, здобутки в дослідженні її історії не такі вже й вагомі. Пояснюється це дуже непростим процесом опанування досвідом 1917—1920 рр.

Революція завершилася поразкою. І ті, на чиєму боці виявилась перемога, з явною зневагою ставились до спроб супротивних і відмінних від них сил реалізувати власні альтернативи суспільно-політичного розвитку, їм, буцімто, винесла остаточний вирок сама історія, а зма-

гатись з історичною закономірністю безнадійно, елементарно нерозумно, навіть шкідливо. Ті ж, хто до цього наперекір всьому вдавався, лише прагнув на науковому плацдармі відстоювати збанкрутілі суспільні тенденції, чого не можна зробити не використовуючи антинаукової методології, суцільної фальсифікації подій 1917—1920 рр. Тому будь-яка цінність чи корисність за дослідженнями, що мали своїм предметом Українську революцію, досвід її здійснення, апіорно відкидатися.

Жорсткий монізм радянських істориків зумовлював однаково негативні оцінки своєрідного суспільного феномена навіть у тих випадках, коли використовувалась адекватна йому термінологія, що могло видатись за перший крок у напрямі визнання реального існування історичного явища. Йдеться, зокрема, про розвідки А. Річицького "Центральна рада від лютого до жовтня. Нарис з історії української революції" (Х., 1930. — 62 с.) і В. Затонського "Із спогадів про українську революцію" (Архіви України. - 1990. - № 4. - С. 53-72; 1991. - № 1. - С. 57-68; № 3. - С. 59-70).

Звісно, подібна ситуація породжувала однобічні підходи до подій в Україні в 1917—1920 рр., хоч лише на цій підставі відмовляти радянській історіографії у досить серйозних досягненнях щодо вивчення значного спектра тогочасних проблем було б невірно, просто необ'єктивно. І все ж, обмеження об'єкта аналізу не могло не позначитись на науковій повноті, цілісності сприйняття та оцінки історичних явищ та процесів, а відтак — і на їх адекватній інтерпретації.

Перші ж автори, що взялися за перо для відтворення історії Української революції (а ними були, передусім, провідники визвольної боротьби) відразу опинились і в несприятливій і, певною мірою, в психологічно дискомфортній ситуації, їм натежаіо відстоювати об'єктивність, обороняючи від ідейного пресингу переможців, що для сторони, яка зазнала поразки, пов'язано з традиційним подоланням підозри у свідомій маніпуляції суспільною думкою. Водночас треба було продовжувати ідейне суперництво з тими представниками українського ж табору, які покладали на лідерів революції провину за провал спроб досягнення визвольних задумів. Щоправда, у такій, виправдувальній від самих своїх витоків, позиції були не лише мінуси, які неминуче нашаровувались на процес підготовки історичних праць, а й певні позитивні моменти. До останніх, безперечно, відносилась вихідна самокритичність як своєрідна захисна реакція на ймовірні (більше невідворотні) звинувачення у науковій недобропорядності.

Та найголовнішим, мабуть, було те, що наріжні камені у фундамент історіографії Української революції закладали справді визначні вчені, мислителі, пошук правди для яких становив і наукове, і життєве *credo*.

Йдеться, передусім, про найвизначнішого літописця історії України, незмінного Голову Центральної Ради М. Грушевського. Уже в 1918 р. він доповнив свої популярні видання відомої "Ілюстративної історії України" розділами, що включати й період з березня 1917 р. до кінця квітня 1918 р. (праця побачила світ у 1919 р. в Києві, у 1921 р. була перевидана у Відні, а в 1991 р. — знову в Києві — 572 с.). Хоч це було перше наближення до проблеми, вироблена видатним вченим схема історичного процесу за доби Центральної Ради стала стрижнем всіх подальших досліджень з історії Української революції.

Надзвичайно важливими для розуміння сутності визвольної боротьби українства у 1917 р. — на початку 1918 р. є історичні аспекти праці М. Грушевського "На порозі нової України. Гадки і мрії" (К., 1918, перевидання — К., 1991. — 122 с.). Сформульовані в брошурі оцінки — результат аналізу досвіду першого року Української революції людиною, яка, окрім всього іншого, знала ситуацію, як мовиться, "зсередини", сама безпосередньо і найбільшою мірою впливала на розвиток

тогочасних процесів. Досить ґрунтовні міркування щодо подій 1917 р., їх значення містяться у "Споминах" М. Грушевського (над ними М. Грушевський працював у 1923—1924 рр., а вперше надруковані вони були в 1988 р. в журналі "Київ" (№ 9. - С. 115-149; № 10. - С. 131-138; № 11. - С. 120-137; № 12. - С. 116-139). Цю працю взагалі не можна міряти загальноприйнятим скептичним ставленням до мемуарів, які завжди грішать неточностями, несуть на собі вельми сильний відбиток суб'єктивізму. М. Грушевський — професійний історик щонайвищого ґатунку, і ця обставина визначила історіографічну цінність спогадів науковця. Немає жодних сумнівів у тому, що історик зовсім не покладався на пам'ять. Особливо наочно переконує в тому відтворення дебатів на різних форумах, виступів окремих діячів і власних промов самого Голови Центральної Ради: у стенограмах, протоколах, газетних інформаціях і мемуарах М. Грушевського вони не лише не відрізняються за змістом, вони часто дослівно збігаються. Отож, такі спомини можуть з усіма підставами слугувати як повноцінне історичне джерело.

На жаль, М. Грушевський майже не аналізував революційного процесу в Україні після доби Центральної Ради, хоч у окремих статтях, виступах, зокрема, ювілейних, містяться історико-оціночні елементи¹.

Спробу більш-менш цілісно оцінити історичний досвід Української революції здійснив В. Винниченко у досить значній за обсягом (більше 70 друкованих аркушів) тритомній праці — "Відродження нації" (К. — Відень, 1920; репринтне відтворення — К., 1990. Ч. I. — 348 с.; Ч. II. — 330 с.; Ч. III. — 542 с.).

В. Винниченко прослідкував історію визвольної боротьби уже протягом 1917—1919 рр., у другій і третій частинах є підзаголовок: Історія української революції [липень 1917 р. — грудень 1919 р.]. Прикмето, що образність мислення, хист літератора дозволили широко відомому письменнику дати не просто назву, що згодом стала афористичною, але й знайти досить місткий у науковому сенсі термін, що надивовиж точно "схоплював" сутність революційної стратегії — широкомасштабне і всеохоплююче (у всіх сферах буття) відродження складного соціального організму — української етнічної спільності, глибинні зрушення, що відкривали шлях до становлення повноцінної, модерної політичної нації.

У праці В. Винниченка чимала питома вага матеріалів мемуарного характеру, підвищеного емоційно-критичного ставлення до досвіду, публіцистично-літературних прийомів. Ця обставина дозволила раніше та й нині слугувати аргументом для частини істориків, які кваліфікують нетрадиційну, швидше — незвичну працю письменника як не вповні наукову, меншовагтисну. Думається, це оманлива позиція. Мовно-стилістична барвистість, образність мислення, безкомпромісність оцінок зовсім не принижують важливості, вагомості ґрунтовного, нерідко — у повному розумінні слова — філософського осмислення В. Винниченком подій, явищ, процесів революційної доби. Поєднання в одній особі начал художника і політика (низька оцінка якостей В. Винниченка як політичного лідера, до якої вдаються деякі автори, думається, безпідставна — навряд чи можна вважати випадковістю те, що обидва рази у найвирішальніші моменти революційної борні саме він опинявся на вершинах її керівництва і національне-державної влади) створило передумови для аналізу суспільних процесів від мікрорівня (з проникненням в глибину, психологічну мотивацію дій окремого індивіда) до макрорівня (з цілком реалістичним усвідомленням місця подій в Україні в геополітичних процесах).

Врешті, працю В. Винниченка пронизує прагнення якнайбільше реалізовувати і життєвий, і мистецький імператив — бути чесним з собою. Звинувачення В. Винниченка у тому, що його гостро критичний настрій і висновки були зумовлені кон'юнктурними розрахунками на замирення

з більшовиками, радянською владою також надумані. Досить порівняти "Відродження нації" з інтимним документом "Щоденником", зовсім не розрахованим на оприлюднення. В ньому виливалися на папір найпоетаємніші міркування, задуми видатного мислителя і творця, найбільочіші переживання, найневгамовніші емоційні порухи, душевні терзання і сумніви. Частина твору, що торкається 1917—1920 рр., передрукована із закордонного видання (Т. І. 1911-1920. -Едмонтон —Нью-Йорк, 1980. — 546с.) журналами "Київ" (1990. ~№ 9. - С. 91-125; № 10. - С. 96-110; № 11. -С. 85-106) і "Дружба народів" (1989. -№ 12. -С. 161-205), теж містить чимало історіографічних оцінок, принципово важливих для розуміння революційної доби.

Історіографічні сюжети, зокрема, й про Українську революцію, є невід'ємною складовою частиною політичних виступів В. Винниченка - з 1919 р. —лідера лівого крила українських соціал-демократів за кордоном².

Через рік після книги В. Винниченка почали виходити томи фундаментальної праці П. Христюка "Замітки і матеріали до історії Української революції". Це було перше видання Українського соціологічного інституту, створеного незадовго перед цим у Празі. Перші три томи побачили світ у 1921 р. (Т. І. - 152 с.; Т. II. -200 с.; Т. III. - 160 с.), а четвертий —у 1922 р. (192 с.). Хоч автор збирався довести дослідження до кінця 1920 р., планував, зокрема, підготувати п'ятий том³, зробити цього йому чомусь не вдалося. В тому ж таки 1922 р. як п'ята книга започаткованої П. Христюком серії "Українська революція. Розвідки й матеріали" вийшло дослідження М. Лозинського "Галичина в рр. 1918—1920" (Прага, 1922 -228 с.).

Працю колишнього Генерального писаря і міністра Центральної Ради високого урядовця часів Директорії відзначає дві характерних риси. По-перше, автор більше, ніж хто інший, наводить історичних документів, які він ретельно збирав (часто в тексті або в додатках такі документи повністю, а не у витягах, як це переважно практикується). По-друге, автор дуже жорстко стоїть на позиціях УПСР — партії, яка в Українській революції прагнула проводити найрадикальнішу, "найлівішу" політику (звісно, за винятком УКП(б) і УКП, що еволюціонували до більшовицької, радянської платформи), а відтак — і критикує "зліва" весь хід подій 1917—1920 рр., роль у ньому різних політичних сил. Не будучи істориком за фахом, П. Христюк виявив себе досить скрупульозним і вправним дослідником, праця якого стала одним із найвагоміших наріжних каменів історіографії Української революції.

Намагався триматись у фарватері, прокладеному П. Христюком і М. Лозинським, і хоч це йому не завжди вдавалось, все ж зміг у багатьох випадках органічно доповнити публікацію колеги фактичним матеріалом з аналізом подій на західноукраїнських теренах, що допомагало створити більш повну і об'єктивну уяву про революційні процеси на етнічно-українських землях в цілому.

Звичайно, паралельно з М. Грушевським, В. Винниченком, П. Христюком, М. Лозинським публікували документи⁴, оприлюднювали мемуари⁵, здійснювали дослідження⁶ й інші автори, серед яких було чимало активних учасників національно-демократичної революції, їх праці теж важливі з погляду розвитку історичної науки, справді мають свою історіографічну цінність, однак з різних причин не можуть стати в один ряд зі згаданими вище, оскільки поступаються їм науково-теоретичним і фаховим рівнем, ступенем глибини і об'єктивності, багато в чому є слабкішими і вторинними. Однак це зовсім не виняток з історії історичної науки, а її закономірність — справжніми історіографічними явищами, своєрідними віхами в ній залишаються лише ті з них, які свого часу принесли суттєве збагачення знань про відтворювану епоху,

стали концептуально оригінальними, в чомусь навіть неперевершеними (з ними можна врешті лише зрівнятися), тобто дійсно новаторськими і фундаментально важливими.

За 10—15 років після революції кількість саме таких досліджень зростала не набагато. Цікаві і самобутні розвідки⁷ М. Шаповала — колишнього Генерального секретаря і міністра в урядах УНР — увінчана досить ґрунтовна книга "Велика революція і українська визвольна програма" (Прага, 1928. — 333 с.). В її основу були покладені прочитані автором лекції до 10-річчя ювілею революції для українських емігрантів у Канаді і США. Відмітна риса дослідження одного з основоположників українського суспільствознавства — висока питома вага саме соціологічних матеріалів, сюжетів і відповідних висновків. Це той оригінальний зріз, на якому взагалі мав хто з фахівців підходити до проблеми, що розглядається. А публікація М. Шаповала набула особливої переконливості, ступеня аргументованості. Разом із підвищеною пристрасністю, емоційністю це очевидно вирізняє книгу М. Шаповата з-серед інших досліджень.

Дуже високим фаховим рівнем, глибиною аналізу, ґрунтовністю міркувань відзначається двотомник Д. Дорошенка "Історія України. 1917-1923 рр." (Ужгород. Т. II. - 1930. - 510 с. Т. I. - 1932. - 452 с.). Плідний, талановитий історик теж свого часу займав високі урядові посади (призначався Головою Генерального Секретаріату, хоч, практично, не став ним, був міністром закордонних справ під час гетьманату) і знав природу, сутність, характер процесів, що точилися в Україні, значною мірою з власного політичного досвіду. Ще в 1923 р. він випустив мемуари "Мої спомини про недавнє минуле" (Львів, 1923 (перевидання — Мюнхен, 1969). — 537 с.), основна цінність яких полягає у тому, що це мемуари саме історика і будь-яка подія, факт, навіть інтимна, побутова деталь подані в них через призму історичної значущості, зі знанням справи, блискуче вписані в систему історичних пріоритетів.

Праця "Історія України. 1917—1923 рр." задумувалася Д. Дорошенком, що з 1926 р. очолював Український науковий інститут у Берліні, як справді панорамний, фундаментальний твір. Однак автор встиг випустити в 1930 р. другий том — про Українську Державу (поширена думка, що в його редагуванні взяв участь найвизначніший ідеолог українського монархізму В. Липинський, а при підготовці до публікації текст ретельно проглянув і скорегував П. Скоропадський), а через два роки — перший том, присвячений переважно добі Центральної Ради.

На жаль, інших томів так і не з'явилося, цікавий задум врешті виявився нереалізованим до кінця.

Особливостями дослідження Д. Дорошенка стало те, що на відтворені події він міг дивитись не лише через призму часу, а і з врахуванням того, як сприймався їх аналіз представниками різних у минулому партій, течій. Д. Дорошенко мав більше можливостей аніж його попередники використати і праці політичних суперників, в тому числі радянські видання, зокрема, створені банки документальних даних, а також рукописи у еміграції.

Високопрофесійний історик намагався розвинути кращі починання досліджень, що ввійшли до його двотомника. Це і передрук повних, а не урізаних документів (як у П. Христюка), і спроба висвітлити події на всіх етнічно-українських теренах (як у М. Шаповата). Водночас автор не приховує своїх політичних симпатій, оцінює історичний досвід з позицій члена партії срціатістів-федералістів, потім — прихильника гетьманської державності. Його книги — це ще один кут зору на історію Української революції, кут зору державника. Дмитро Іванович відноситься сучасними історіографами до тих, хто започаткував і яскраво репрезентував у науці саме цей напрям.

Заключає (звісно, умовно) галерею фундаментальних праць про Українську революцію тритомник І. Мазепи "Україна в огні й бурі революції 1917—1921" (Прага, 1942. Т. І. Центральна Рада — Гетьманщина — Директорія. — 212 с.; Т. II. Кам'янецька доба — Зимовий похід. — 232 с.; Т. III. Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР. — 234 с.). Книга всотувала в себе результати попереднього доробку автора⁸, увінчала процес неквапливого осмислення досвіду буремних років, співствлення позицій І. Мазепи з концепціями інших дослідників, публіцистів.

Праця складається з двох, начебто не зовсім однакових частин, хоч спільною відправною точкою слугує мемуарний елемент. Однак до січня 1919 р. І. Мазепа був діячем, так би мовити, місцевого, губернського рангу, тому й події він відбиває у відповідному масштабі — регіоні, де довелося працювати — на Катеринославщині. Ставши на початку 1919 р. одним з лідерів Української соціал-демократичної робітничої партії, ввійшовши невдовзі до вузького кола державних, урядових діячів найвищого шабля, І. Мазепа відтворює з цього часу перипетії переважно керівного центру Української революції. Очолюючи Раду Народних Міністрів УНР у найкритичніший період національно-визвольної боротьби — з кінця серпня 1919 р. до травня 1920 р. — а до й після цього, обіймаючи посади міністра уряду, І. Мазепа як ніхто інший зміг змалювати всі найважливіші звиви ситуації, найпринциповіші кроки українського проводу. Як близький соратник С. Петлюри, повніше і краще за інших зміг¹ відобразити персональну роль Голови Директорії і Головного Отамана військ УНР у розвитку тогочасних подій.

Звичайно, названі вище праці не можна вважати абсолютно бездоганними. Кожній поодинокі і всім разом, їм були притаманні і певні недоліки, прорахунки.

Порівняно вузькою затишатась джерельна база досліджень (хоч разом, у сумі М. Грушевський, В. Винниченко, П. Христюк, М. Шаповат, Д. Дорошенко, І. Мазепа ввели до обігу ті документи й матеріали, за межі яких більше ніхто з авторів публікацій про Українську революцію майже не виходив).

За незначними винятками (Д. Дорошенко) революційний процес сприймався і оцінювався з явно завуженої точки зору: домінувати сюжети (почасти вони вичерпували праці) про події в Києві чи тих містах, до яких перебазовувались державницькі установи УНР, периферія була майже суціль *terra incognita* для істориків.

Попри запевнення у прагненні до об'єктивності, неупередженості, кожен автор вільно чи невольно відбг зав через вибудову своїх досліджень, їх концептуальне спрямування цілком певні уподобання, позиції, орієнтації, породжені тією чи іншою партійною приналежністю (українські соціал-демократи — В. Винниченко і І. Мазепа, українські есери — М. Грушевський, П. Христюк, М. Шаповаї, українські соціалісти-федералісти — Д. Дорошенко). Щоправда, стверджувати, що партійна спрямованість кожного твору була жорсткою, не можна, а відтак згаданий партійний поділ на момент виходу праць у світ, як правило, значною мірою умовний, такий, що зазнав суттєвих змін і трансформацій порівняно з первісними позиціями.

Звичайно, до названих праць разом і до кожної з них зокрема можна висувати й інші претензії (скажімо. Д. Дорошенко, блискуче розкриваючи зовнішньополітичні аспекти діяльності України, надто мало приділяє уваги аналізу політичних сил, переважно українських партій і т. ін.). Однак в історіографічному доробку про Українську національно-демократичну революцію зазначені дослідження найважливіші і найцінніші, не втрачають свого наукового значення і до сьогодні.

Звичайно, поряд із значними за обсягом і узагальнюючими за змістом працями з'являлись численні статті, розвідки у періодичних і неперіодичних виданнях (збірники, альманахи тощо), що були досить поширеними в емігрантських центрах у 20-ті — 30-ті рр. Так, за межами України видавалось лише три українських військово-історичних журналі, в яких досить високою була питома вага публікацій про Українську революцію. Взагалі ж, серед інших тогочасних періодичних видань, що систематично вдавались до висвітлення досвіду 1917—1920 рр., варто виокремити "Науково-літературний вісник", "Літопис Червоної калини", "Табір" (найпомітніші та найцікавіші матеріали згадані в додатку до другої книги автора "Українська революція: концепція та історіографія" (К., 1998).

Після другої світової війни публікації про Українську революцію набули начебто нового дихання, особливо із наближенням ювілеїв тих чи інших подій 1917—1920 рр.⁹ Звичайно, нових документів до наукового обігу не залучалось, до збірок входили здебільшого уже відомі¹⁰. Принципово відмінних концепцій теж не з'являлось. Природно, зменшилась кількість мемуарних творів¹¹. Втім, в цілому вдалими виявились спроби створення синтетичних нарисів про непросту добу історії України, зокрема, енциклопедично-довідкового характеру¹².

Однак чергові поразки від радянської влади, крах спроб ОУН—УПА, інших національних сил досягти бодай якогось реального результату у боротьбі за незалежну українську державність призвели до посилення емоційно-негативних настроїв щодо росіян, комуністичної ідеології, національної політики, що здійснювалась у Радянському Союзі. Такі настрої поширювались і на історичну ретроспективу, не просто включались до праць про події 1917—1920 рр., а часто перетворювались на наскрізну ідею, домшантний мотив. Активно затучаючись у такий спосіб до тогочасної ідеологічної боротьби, ставши одним із проявів стану холодної війни, такі праці мало що додавали в науковому сенсі. Навпаки, спостерігалось очевидне сповзання на крайні, непримиренні позиції, в процесі чого у жертву приносилась науковість, об'єктивність, виваженість. Нехтування фактами, документами, елементарною логікою нерідко набирало чималих масштабів. В невщухаючій полеміці з радянською історіографією, в обопільних звинуваченнях на перше місце поступово виходили й абсолютизувались ті, часто не найголовніші моменти, які найбільше відрізняли позиції одних від інших¹³.

Посилились нападки на колишніх керівників Української революції, на представників УПСР, УСДЬі, УПСФ (на партії в цілому) за їх автономістські орієнтації і прагнення до розв'язання соціальних проблем. Відповідно, під критику потрапили і дослідження попередників, зокрема названих раніше науковців 20 — 30-х рр.

Автори-соціатісти (нехай навіть соціатісти в минулому) звинувачуються у тому, що вони на полях історичних творів прагнуть виправдати себе перед сучасниками і нащадками, зняти з себе відповідальність за крах Української революції і тому вдаються до найбезсоромніших фатсифікацій подій 1917—1920 рр., замовчування і підтасовки фактів, документів тощо.

Наочним прикладом тут може бути велика за обсягом (понад 32 друкованих аркуші) книга Р. Млиновецького "Нариси з історії українських визвольних змагань 1917—1918 рр. (Про що "історія мовчить)". Перше видання побачило світ в 1961 р., друге, переглянуте і значно доповнене—в 1970 р. (обидва — за кордоном, в Канаді). У 1994 р. було здійснено репринтне відтворення другого видання львівським видавництвом "Каменярь".

Р. Млиновецький намагається "відбронзувати" ті постаті Української революції, які були "ворогами ідеї відновлення держави предків".

Це — автономісти. "Саме ці автономісти, — стверджує автор, — своєю ортодоксією у справі автономії і тільки автономії спричинилися у великій мірі до катастрофи, що нею закінчилися ті змагання, а опинившись по спричиненій ними катастрофі на еміграції, звичайно, використали частину вивезених державних грошових засобів на те, щоб скинути з себе відповідальність в очах сучасників і майбутніх поколінь шляхом публікування неповних, високотенденційних, а навіть сфальшованих описів подій і видавання спрепарованих у власному інтересі матеріалів до історії визвольної боротьби"

Прикметне, що "під приціл" Р. Млиновецького потрапляють, передусім, саме М. Грушевський, В. Винниченко, П. Христюк, Д. Дорошенко, М. Шаповал, І. Мазепа.

Першими згадуються винниченків тритомник "Відродження нації", "де події висвітлені з суб'єктивного становища автора, в ту пору — лівого, комуністичного соц.-демократа", і "чотирьохтомна праця Христюка "Матеріали до історії української революції", в якій матеріали ті або відповідно спрепаровані, або підібрані так, щоб могли доводити таку тезу: коли б влада цілковито належала укр. соц. революціонерам і вони не мусили б рахуватися з їїшми партіями — то могли б своїми реформами випередити, соціалізувавши землю, московських большевиків і спираючися на "трудова ради" забезпечити існування Укр. Центр. Ради та й перемогу над усіма ворогами ..." ⁵.

Далі розвінчується Д. Дорошенко, який як "драгоманівець і автономіст *лише* в площині політ-соціальній ріжнися від своїх противників" і "щойно на еміграції став "гетьманцем", "забувши" про свої попередні позиції" ¹⁶.

Дістається за несумлінність і неправдивість М. Шаповагу ¹⁷, а на довершення — за запізніле прозріння М. Грушевському, людині, "яка не хотіла звертати увагу на попередження, що прямує до прикритої зверху ями — впавши в неї (і потягнувши мільйони своїх земляків)", пише "Кінець московської орієнтації" ⁸.

Що ж до інших авторів, в тому числі і мемуаристів (праці не називаються, окрім "Літописа української революції" О. Доценка і тритомника "Україна в огні й бурі революції" І. Мазепа, та ще двох-трьох інших), то Р. Млиновецький вважає, що "всі вони не виходять поза межі "приписової схеми", бо, зрештою, всі вони, за малими винятками, або самі належати до табору автономістш, або уважали вказаним у всьому підтримувати, а пізніше виправдувати політику автономістів"

Як прихильника самостійницьких поглядів, а відтак і непримиримого ворога автономізму, Р. Млиновецького, звичайно, можна зрозуміти. Однак навряд чи можна визнати переконливою систему доказів, до якої він вдається. Можна, більше того, стверджувати, що схема Р. Млиновецького взагалі не має під собою скільки-небудь серйозної документальної бази, майже повністю побудована на фантазуваннях, довірливих припущеннях і т. ін.

Можливо, про такі публікації, як книга Р. Млиновецького, можна було б і не згадувати, якби вони, окрім всього іншого, не спотворювали український історіографічний процес, не нав'язували суспільній свідомості необ'єктивних оцінок про дослідження, наукові якості яких значно перевищують доробок їх пізніших "суддів".

Характерно, що В. Винниченко відчув нагнітання пристрастей і збочення в історіографічному процесі уже наприкінці 40-х рр. і прагнув вкотре відстоювати історичну об'єктивність у передсмертному "Заповіті борцям за визволення" (К., 1991. - 128 с.). Але до його думок у 50—80-х рр. взагалі мало хто прислухався (написана 1949 р. праця визначного письменника і політика навіть не була надрукована).

Не дуже зважали і на теоретично глибокі, без перебільшення — історико-філософські розвідки Д) же своєрідного, самобутнього науковця—І. Лисяка-Рудницького²⁰. Його прагнення йти від фактів і документів до висновків, а не навпаки — прагматично підлаштовувати під довільну (це зовсім не значить, що випадкову, без свідомого розрахунку) схему, сприймалося швидше як претензія на оригінальність, винятковість, почасти навіть дивакуватість.

Не залишались без впливу на розвиток української історіографії підходи і висновки зарубіжних авторів, що, зрештою, теж вдалися до ряду досліджень і публікацій про Українську революцію²¹.

У другій половині 80-х рр., в умовах ідеологічної кризи радянського суспільства, наростання зневіри до правильності шляху, який було обрано Комуністичною партією у жовтні 1917 р., виявився інтерес до можливих альтернатив суспільно-політичного розвитку, варіантів національно-державного будівництва і т. ін.

На цій хвилі, уже на схилі існування Радянського Союзу під час спроб його реформування, у вітчизняних виданнях почали з'являтися публікації про лідерів Української революції, їх діяльність і творчість. Це стосувалось у першу чергу М. Грушевського і В. Винниченка²². Характерно, що автори таких публікацій, в числі іншого, прагнули довести, що натхненники і керівники Української революції поділяли марксистську ідеологію і, якщо й відходили в чомусь від соціалістичних принципів, то лише тому, що, як патріоти України, намагались справедливо розв'язати національне питання, на основі права націй на самовизначення започаткувати українську державність і в результаті порушувати співвідношення між національним і соціальним аспектами революції" в бік національного. Було цьому й виправдання — традиції великодержавництва, політики шовінізму, московського центраїзму, які не відійшли в минуле з поватненням самодержавства.

Певний час подібні кваліфікації поглядів М. Грушевського і В. Винниченка викликали у деяких суспільствознавців негативну або ж стриману реакцію²³. Однак вони не могли стати на перешкоді широко розпочатої роботи по передруку творів М. Грушевського та В. Винниченка. Так, лише протягом одного, 1989 р., вийшло три збірки художніх творів В. Винниченка²⁴, а в 1991 р. вийшли і його вибрані п'єси²⁵, 1990 р. друкувався його щоденник. В тому ж таки 1990 р. побачило світ і репринтне відтворення його головного політичного твору — "Відродження нації", а наступного — було видруковано "Заповіт борцям за визволення".

Так же інтенсивно почата передруковуватись наукова, публіцистична спадщина М. Грушевського. У журналі "Київ", як уже згадувалося, з'явилися його спомини, в тому числі за 1917 р., окремою збіркою політичні праці першого року Української революції²⁷ (невдовзі всі вони були включені і до збірника "Великий Українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського". — К., 1992. — 649 с.). В 1991 р. було випущено і книгу "На порозі нової України. Гадки і мрії". Робота щодо видання спадщини М. Грушевського нині триває на академічному рівні — з 1991 р. виходить фундаментальна "Історія України-Руси", інші твори.

Подібні зусилля, хоч і в меншому обсязі, докладаються щодо відтворення наукової спадщини Д. Дорошенка і М. Шаповала. Щоправда, тут сталося так, що перевидані твори Д. Дорошенка з давньої історії²⁸, а М. Ілаповата - з соціології²⁹. Що ж торкається безпосередньо періоду Української революції, то такі праці, окрім деяких мемуарів³⁰, не доходять до широкого читача.

Найменше ж поки що поталанило творчості П. Христюка та І. Мазепи, фундаментальні праці яких незмінно цитують всі, хто вивчає

історію Української революції, однак ніяк справа не доходить до перевидання.

Звичайно, було б неприродним, якби наукове осягнення досвіду 1917—1920 рр. обмежувалось лише зверненням до, так би мовити, класичної теоретичної та історіографічної спадщини. З 1991—1992 рр. спостерігається своєрідний дослідницький сплеск щодо проблематики Української революції. На 1997 р. захищено 52 дисертації на здобуття наукового ступеня доктора (10) та кандидата (42) історичних наук, які присвячені вивченню подій і процесів, що відбувалися в Україні в 1917—1920 рр. 31 дисертація мала на меті дослідження різних проблем на всьому протязі позначеного періоду або ж аналіз цілісних специфічних проявів суспільних рухів (махновщина, денікінщина тощо). 13 дисертацій торкатись певних аспектів діяльності Центральної Ради, передусім у державотворчій сфері. У п'яти працях увага зосереджувалась на вивченні сутності Української Держави П. Скоропадського. Лише 3 дисертаційних дослідження ставили завдання розкрити розвиток України за доби Директорії (кінець 1918 — 1920 рр.).

Звісно, найістотніші результати позначених, як і недисертаційних, досліджень через публікації поповнили історіографію Української революції.

Безперечно цінність становить академічне видання "Українська Центральна Рада. Документи і матеріали." У 2-х т. (К., 1996. — Т. 1. — С. 591; 1997. — Т. 2. — 424 с.), ЩО вже дістає високу оцінку наукової громадськості³¹.

Кращому розумінню важливих подій у історії Української революції ефективно сприяють публікації документів ряду представницьких форумів, а також короткі дослідження, здійснені Інститутом історії України Національної Академії наук України у формі препринтів та в серії "Історичні зошити" ³².

Ступінь новітнього рівня вивчення проблем першого етапу Української революції, пов'язаних з діяльністю її ініціатора, натхненника, головного чинника, повною мірою віддзеркалює книга В. Верстюка "Українська Центральна Рада" (К., 1997. — 344 с.), визнана одним з кращих навчальних посібників серед поданих на конкурс Міністерства освіти і міжнародного фонду "Відродження" в рамках програми "Трансформація гуманітарної освіти в Україні". Перу автора належать і розділи про Українську революцію, що ввійшли до глибоких і якісних у фаховому відношенні підсумкових праць: "Історія України: нове бачення". У двох томах. Т. 2. (К., 1996. - С. 3-100) та "Історія України" (К., 1997. - С. 184-243).

Прикметно, що досить широкі сюжети про національно-визвольну революцію в Україні в 1917—1920 рр. включені до узагальнюючої праці 8. Кременя, Д. Табачника, В. Ткаченка "Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду)" (К., 1997. — С. 198—258 та ін.).

Особлива увага науковців зосереджується на дослідженнях аспектів українського державотворення в 1917—1920 рр., до документальних видань ("Конституційні акти України. 1917—1920. Невідомі конституції України". — К., 1992. - 272 с.; А. Г. Слюсаренка, М. В. Томенка. "Історія української конституції". — К., 1993. — 192 с.) додатись спеціальні розробки (О. М. Мироненка "Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради". — К., 1995, 140 с.; О. Л. Копиленка " "Українська ідея" М. Грушевського: історія і сучасність". -К., 1991. - 184 с.; Його ж. " "Сто днів" Центральної Ради". - К., 1992. — 204 с.; О. Л. Копиленка, М. Л. Копиленка "Держава і право України. 1917-1920". - К., 1997. - 204 с.), розділи в підручниках ("Історія держави і права України" у 2-х ч. Ч. 2. — К., 1996. — С. 47—95),

статті в довідниках ("Історико-політичні уроки української державності. Енциклопедичний словник*"). — К. — Донецьк, 1998. -544 с.).

Більша ступінь вивченості державотворчих зусиль українства в 1917—1920 рр. зумовила навіть появу відповідного навчального посібника: Кондратюк В. О., Буравченкова С. В. "Українська революція: здобутки і втрати в державотворчих змаганнях (1917—1920 рр.): Навчальний посібник для студентів технологічних вищих навчальних закладів України" (К., 1998. -280с.).

Розробляються й інші проблеми історії Української революції. Увагу привертають, зокрема, соціальні аспекти боротьби: Андрусишин Б. І. "У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917—1920 рр." (К., 1995. — 192 с.); Реєнт О. П. "Українська революція і робітництво: соціально-політичні і економічні зміни 1917—1920 рр." (К., 1996. 265 с.).

Оригінальний погляд на проблеми повстанської боротьби сформувався у авторів, що досліджували такий феномен, як махновщина: Верстюк В. Ф. "Махновщина — повстанський селянський рух в Україні в роки громадянської війни 1918 •- 1921" (К., 1992. - 368 с.); Волковинський В. "Нестор Махно: Легенда і реальність" (К., 1994. —252 с.).

Схвалення уже самою чіткістю постановки питання, концептуальним формуванням назв публікацій (на такі мало хто останнім часом зважається) є праці П. Захарченка "Селянський рух в Україні в контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.)" (К., 1997. —46 с.); "Селянська війна в Україні: рік 1918" (К., 1997. - 188 с.).

Після серії статей з'явилося перше монографічне дослідження про формування українських збройних сил на початках революції: Голубко В. "Армія Української Народної Республіки. 1917—1918. Утворення та боротьба за державу" (Львів, 1997. —288 с.). До числа досконалих його з ряду причин віднести не можна, що взагалі чомусь перетворюється на стійку тенденцію новітніх публікацій на військово-політичну тематику. Домінанта суб'єктивізму над об'єктивністю — досить прикметна риса праць Л. П. Гарчевої "Політична конфронтація та збройна боротьба Росії з Україною (1917 —початок 1918 рр.)". Автореф. дис. ... докт. іст. наук (Львів, 1995. -48 с.); В. Вериги "Листопадовий рейд" (К., 1995. - 190 с.); Я. Тинченка "Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 - березень 1918)" (К., Львів, 1996. - 342 с.) та ін. До досить прикрих недоречностей тут слід віднести спроби авторів звести до єдиного знаменника сутнісно різні фактори: національні ("українська") і партійно-політичні ("більшовицька"); нерозуміння відміни власне війни між сусідніми державними утвореннями від локального повстання за владу в конкретному місті і т. ін. Вже не йдеться про пересмикування фактів, занадто "вільне" їх тлумачення тощо. Щоправда, непогано, навіть обнадійливо заявив про себе молодий дослідник Г. І. Гаврилюк кандидатською дисертацією "Українська військова політика в 1917—1918 рр." (Автореф. дис. ... канд. іст. наук. —Х., 1998. — 17 с.). Спрааляє позитивне враження його прагнення подолати кон'юктурні підходи і застосувати в роботі наукові принципи аналізу важливого аспекту політичного досвіду.

Серед зрушень, що сталися в контексті національного відродження, важливої уваги надається аналізу національно-культурних проблем. Серед численних праць на цю тему заслуговують на відзнаку книги О. Нестулі "Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (Доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії)" (К., 1994. - 238 с.); Т. І. Ківшара Український книжковий рух як історичне явище" (К., 1996. — 247 с.); Г. Я. Рудого "Преса Української держави (Питання освіти, науки, культури)" (К., 1996. — 165 с.); П. С. Федори-

шина "Преса і українська державність (1917—1920 рр.)" (Тернопіль, 1996. - 186 с.).

Розпочалися дослідження доби Української революції і на регіональному рівні. Серед праць, що звертають на себе увагу: Семенко В. "Історія Східної України. Поновлення кайданів (1917—1922)" (Х., 1995. - 400 с.); Ревечук В. Я. "Полтавщина в українській революції 1917—1920 рр." (Полтава, 1996. — 98с.). Їх, щоправда, значно менше, ніж подібних праць щодо західноукраїнського регіону, де вийшли книги: Кугутяк М. "Галичина: сторінки історії" (Івано-Франківськ, 1993); Литвин М. Р., Науменко К. Є. "Історія ЗУНР" (Львів, 1995); Тищук Б. Й., Вшчаренко О. А. "Західноукраїнська Народна Республіка" (Коломия, 1993).

В партійній історії доби Української революції досліджуються поки що переважно єврейські партії — Гусев В. "Бунд, Комфарбанд, евсекші КП(б)У: місце в політичному житті України (1917—1921)" (К., 1996. - 132 с.).

Поступово починають вивчатись і зовнішньополітичні фактори, що істотно впливали на перебіг подій в революційну добу — Лупандін О. "Українсько-російські мирні переговори 1918 р." (К., 1994. — 46 с.); Павлюк О. В. "Боротьба України за незалежність: політика США (1917—1923)" (К., 1997. - 187 с.).

Сучасні історики чимало роблять для наукового відтворення персонального внеску в Українську революцію видатних діячів українства, учасників вікопомних подій. Серед інших видань слід згадати книги: "Українська ідея. Постаті на тлі революції" (К., 1994. — 256 с.), "Реабілітовані історією" (К., 1992. — 401 с.), Горелов М. "Передвісники незалежної України" (К., 1996. — 156 с.). З'являються публікації не лише про лідерів українства революційної доби (напр., Солдатенко В., Бевз Т. "Микола Порш — лідер українських соціал-демократів" // Історія України. - 1997. — № 44; 1998. — № 4; Волковинський В., Солдатенко В. "Симон Петлюра" // Там же. -- 1998. — №№ 2, 3), а й про багатьох рядових учасників руху (див.: Осташко Т. "Центральна Рада в особах" // Там же. — 1997. — №№ 22, 24, 27, 37, 40 та ін.). Результати останньої праці значною мірою увійшли до солідного видання: Верстюк В., Осташко Т. "Діячі Української Центральної Ради" // Біографічний довідник (К., 1998. - 256 с.).

Зрозуміло, поряд із монографічними та брошурними виданнями з'являється велика кількість статей, публікацій документів про події 1917-1920 рр.

Наукові періодичні видання з наближенням ювілеїв М. Грушевського, Центральної Ради і Української революції відреагувати спеціальними рубриками (наприклад, "Український історичний журнал". — 1996. • №№ 5~6 — рубрика "130-річчя від дня народження М. С. Грушевського"; 1997. - № 3. - "80-річчя Центральної Ради"; №№ 5— 6 — "80-річчя української революції").

Велика питома вага матеріалів про революційні події 1917—1920 рр. в Україні в нещодавно започаткованому, ате вже досить авторитетному серед фахівців щотижневику для вчителів і школярів "Історія України" (див.: Солдатенко В. Ф. "Грушевський та українська революція". — 1996. — №№ 2, 3; Солдатенко В., Бевз Т. "Ідейно-теоретичні засади боротьби Центральної Ради за відродження державності України". — 1997. — №№ 8—10; їх же. "За часів Центральної Ради: основні етапи й суперечності процесу запровадження автономії України". — 1997. — №№ 14—16; їх же. "Автономізм •- самостійництво •- залежність від окупантів: еволюція поглядів і державницького статусу України за доби Центральної Ради". — 1997. — №№ 20, 21; Солдатенко В. "Створення УНР і вибір перспективи суспільне - політичного розвитку". — 1997. — №№ 46, 47 та ін.).

Проблеми, пов'язані з Українською революцією, дедалі частіше стають предметом наукових зібрань. 16 березня 1995 р. в Інституті Історії України НАН України були проведені перші за багато десятиліть науково-теоретичні читання, які склали збірник "Центральна Рада на тлі української революції" (К., 1996. — 132 с.). 20 березня 1997 р. пройшла наукова конференція "Центральна Рада і український державотворчий процес" — її матеріали теж опубліковані (К., 1997. — Ч. 1—2. — 410 с.). 20 листопада 1997 р. відбулися засідання "круглого столу" на тему "Українська Народна Республіка (до 80-річчя її проголошення)", а 20 січня 1998 р. — на тему "Українська революція і національні меншини: досвід, історія і сучасність. До 80-річчя *TV* Універсалу Української Центральної Ради і прийняття закону "Про національно-персональну автономію", матеріали яких готуються до друку.

Спробу підвести підсумки дослідженням про Українську революцію здійснила Л. О. Радченко: "Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917—1920 років" (Х., 1996. — 120 с.). В публікації згадуються післявоєнні публікації в зарубіжжі, в тому числі деякі праці діаспорних вчених. Основна ж увага зосереджена на дослідженнях в Україні в 90-ті рр. Позитивно в цілому оцінюючі зусилля Л. О. Радченко, слід водночас вказати й на те, що обмежитись лише її твором для того, щоб мати повну уяву про досягнення і вади сучасної історіографії Української революції, не можна.

Автор ретельно згрупувала виявлені нею публікації і прийшла до висновків, що одні праці можна практично беззастережно віднести до наукових здобутків, а інші на таку роль претендувати можуть лише за умови корегування певних (здебільшого дрібних) моментів, виправлення деяких похибок, уточнення окремих даних, оцінок тощо. Звісно, такий підхід теж має право на існування, несе в собі солідну суму корисної інформації. Однак з монографії Л. О. Радченко важко уявити собі скільки-небудь предметно тенденції в розробці проблем Української революції, передусім — на концептуальному рівні. Практично, не можна знайти пояснень, тлумачень (або хоча б міркувань) щодо тих чи інших методологічних домінант і збочень. Тому, враховуючи набутки праці Л. О. Радченко, очевидно, доцільно зупинитись головним чином саме на зазначених вище моментах.

Передусім, не можна не помітити досить тривожної тенденції: останнім часом публікація теоретичної та історіографічної спадщини Української революції начебто захлинулася, в усякому разі, в основному призупинилася на рівні 1991 р.

Створюється враження, що інтерес до публікацій М. Грушевського, В. Винниченка, П. Христюка, Д. Дорошенка, М. Шаповала, І. Мазепи, їх колег і послідовників про Українську революцію згас. Причому слід наголосити, що йдеться не про науковий, а практично-політичний, ідеологічний інтерес.

Федералістські орієнтації і соціалістичні уподобання лідерів Української революції виявились, очевидно, більше співзвучними останнім рокам горбачовської перебудови, коли йшли пошуки шляхів оновлення радянської федерації, що переживала свою кризу, і будівництва соціалізму з людським обличчям, чи ж то гуманного соціалізму. Після здобуття Україною незалежності в умовах переходу до ринкових реформ ідеї і ідеали періоду, що раніше героїзувався, уже перестали відповідати запитам часу.

І, хоч, здається, нічого неприродного з суто наукової точки/І зору тут немає, навпаки, ймовірніше за все, так саме і має бути, ставлення до вчорашніх кумирів почало настільки змінюватися, що часом переходить розумні межі.

На основі непрямих джерел (тобто сторонніх свідчень, а не творів самих ідеологів Української революції) федеративні симпатії лідерів Української революції почали витлумачувати як насправді значно радикальніші: як мінімум — конфедералістські, а то й — приховано (замасковано) самостійницькі³⁴.

Згоджуючись з тим, що у тогочасне поняття федералізму його прихильники (М. Грушевський, В. Винниченко, П. Христюк, С. Єфремов, М. Порш та ін.) вкладали дійсно значно ширший (з точки зору можливостей автономних частин майбутнього утворення) зміст, все ж не можна не зауважити й наступного: ідеологи Української революції досить ґрунтовно розбиратися в теоретично-політичних аспектах національно-державного будівництва, неодноразово демонстрували предметне розуміння сутності таких феноменів як конфедерація і самостійність, однак завжди віддавати принципову перевагу федералістським орієнтаціям.

Якщо одні прагнули якнайшвидше кон'юнктурне витлумачити позиції М. Грушевського і його однодумців, інші, кваліфікуючи такі підходи просто несерйозними, намагались віднайти пояснення помилок в дещо іншій площині.

Так, Д. Видрін вважає, що ключовою ланкою для узгодження політичних настроїв і реальності у М. Грушевського виступає простий народ, але постаалений у певні рамки — коли він нагромадить певні навички, якості і здібності. Таку позицію вченого Д. Видрін пояснює впливом на М. Грушевського українського народництва, яке, в свою чергу, живилось західноєвропейським романтичним народництвом. "Основною ідеєю цього руху, — доводить автор, — було не співчуття народів і навіть не боротьба за його політичні свободи і поліпшення соціально-економічного становища, а ставлення до нього як до основної рушійної політичної і суспільної сили: так звана "сіра маса" ставилась вище героїв багатьох історичних трактатів і літературних творів — лідерів козацтва"³⁵. Альтернативним народницькому напрямку і якісно переважаючим було оголошено державницький напрям в суспільно-політичній думці і практиці. До останнього відносились ті, хто, нехтуючи соціальним аспектом, понад усе ставили завдання досягнення Україною власної державної організації. Це — самостійники і гетьманці. Отож, і симпатії мають бути на їх боці. На досягнення бажання видаються результати і перевидаються масовими тиражами величезні за обсягом книги воєнничих дилетантів на зразок згаданих уже "Нарисів з історії українських визвольних змагань 1917—1918 рр." ("Про що історія мовчить") Р. Млиновецького або ж "Історія української держави двадцятого століття" І. Нагаєвського (К., 1993. — 413 с.).

Якщо перший автор у прагненні довести алочинність автономістів-федератів, що погубили єдино живу течію українського руху самостійницьку, вдається до нестримних фантазувань, створює схему, що не підтверджується ніякими документами, то другий намагається довести переваги гетьманської державності над іншими варіантами, що їх пропонувати в 1917—1918 рр. українські суспільні сили. У своїх висновках І. Нагаєвський наголошує: "...Найбільшою перешкодою в позитивному державному будівництві 1917 — 21 років була обставина, що соціалістичні доктринери і романтики на початку революції випадково захопили аладу в свої руки і звели визвольну боротьбу з вірної дороги на манівці. Замість вести політику національного визволення, вони поставили на перше місце соціальну програму. Українські соціалісти некритично копіювали московських соціалістів і, як блудні вівці, крутились в їх тіні, а це паралізувало їх добрі наміри і плани. Сьогодні ясно, що Центральна Рада мала добру нагоду закріпити українську

державність, коли на Московщині панували нелад і анархія. На жаль, соціалістична доктрина не дозволила їй створити військову силу, на яку могла б спертися Українська держава в час загрози. ... Своїм бойкотом Гетьманського уряду українські соціалісти паратизували його намагання створити справжню силу, на яку могла б спертися держава^{*176}.

Окрім перевидання і поширення закордонних видань зазначеного спрямування, з'явилося і дослідження вітчизняних авторів з прямою апологією монархічно-диктаторської форми державності. Причому, як то на перший погляд не дивно, не зменшується кількість спроб знайти аргументи для того, щоб "вписати" у контекст революційно-прогресивних змін явно реакційний, антидемократичний режим. Логіка тут проста, а аргументи - датско не у всьому переконливі.

Українці, буцімто, прагнули у процесі революції віднайти самих себе, перетворитись із "речі в собі" в "річ для себе", тобто стати повноцінною політичною нацією. Зробити цього без наявності власної державності (доба революції принесла тому нові вагомі докази) було неможливо. Отже, головне тогочасне завдання — на думку багатьох істориків — збереження за будь-яку ціну національної державності. Оскільки гетьманат (які б застереження чи навіть претензії до нього не висловлювались) таку функцію виконував, то він і був одним із шаблів Української революції.

При цьому є ті, хто схильний розглядати етап гетьманської держави спробою консервативних українських кіл зберегти, якщо не зміцнити, завойовані протягом 1917 — початку 1918 рр. позиції. "Українську Державу 1918 р. треба вважати закономірним етапом розвитку національної революції, — пише, наприклад, В. Клименко. — Після невдалого соціалістичного експерименту Центральної Ради це була спроба творення незалежної української держави на іншому, не соціалістичному, а виразно буржуазному ґрунті. Гетьман привів до аїди реалістично мислячих буржуазних діячів, які розуміли необхідність соціально-економічних перетворень, проте воліли здійснювати їх шляхом реформ зверху, поступово задовольняючи інтереси усіх класів та прошарків суспільства, тобто сприяти соціальному миру. Це було вкрай важливо для країни, яка тільки-но виборювала незалежність"³⁷.

Подібні погляди ладні відстоювати й інші, переважно молоді дослідники. Вони готові "закрити очі", "не помічати" (чи ж то робити вигляд) антидемократичної сутності і форм правління встановленого з кінця квітня 1918 р. режиму. По суті затушовується і питання про ступінь залежності гетьманського уряду від австро-німецьких окупантів. Лише мимохідь, явно остерігаючись бути звинуваченими у необ'єктивності, такі автори для "страховки" згадують: "Українська Держава, проголошена 29 квітня 1918 р., ґрунтувалася на незвичному поєднанні монархічних, республіканських та диктаторських засад ... Фактично, це різновид військової диктатури, що трималася силами не власної армії, а окупаційних військ"³⁸. Головне ж тут полягає в іншому — уряд був антисоціалістичний і жодною мірою не пов'язаний із панівною в Росії Радянською владою, більше того — гранично ворожий їй. Остання ж розглядається як неодмінний антипод будь-якої національної державності українцш, основне джерело імперських амбіцій, планів і дій.

Дещо критичнішу позицію займає Ф. Проданюк. Підсумки дослідження проблеми закумульовані у захищеній ним 1997 р. кандидатській дисертації "Внутрішня політика Української Держави (29 квітня - 14 грудня 1918 року)". "Від квітня до грудня 1918 р. на терені України існувало своєрідне державне утворення, — стверджує автор. — За формою це було диктаторське правління із зовнішніми атрибутами національної традиції, залежне від німецького командування. За соціально-класовим

характером — спроба відродити народне господарство України за допомогою відновлення приватної власності. За політичного суттю — антидемократичний режим консервативної частини населення України, яка не мала чіткої моделі побудови нової держави"³⁹.

Однак подібні висновки і оцінки для сьогодення швидше винятки, а не правило.

(Далі буде)

- ¹ Грушевський М. Роковини // Літературно-науковий вісник. - 1918. Річник XIX. Т. LXXII. - С. 4-6; Його ж. Україна окремішна // Там само. - 1919. Річник XX. Т. LXXIII. - Кн. 1. - С. 10-19 (Дзвін. - 1991. № 4. - С. 86-90); Його ж. Метод // Там же. - Кн. 2. - С. 140-143; "Передусім признання нашої незалежності", Невідомим лист М. Грушевського // Літературна Україна. - 1996. - 9 вересня; Грушевський М. С. Автобіографія, 1914-1919 рр.; Його ж. Автобіографія, 1926 р. // Великий Українець. Матеріали і життя та діяльності М. С. Грушевського. - К., 1992. - С. 214-240.
- ² Винниченко В. Всесвітня революція. - К. - Відень. - 1920. - 16 с.; Його ж. Лист до класово невідомої української інтелігенції. - Б. м., 1920. - 8 с.; Його ж. На той бік. Прага-Берлін, 6 р. - 114 с.; Його ж. Українська державність. - Відень. - К., 1920. - 32 с.; Його ж. Політичні листи. - К. - Відень. - 1920. - 24 с.; Його ж. Українська комуністична партія (УКП) і Комуністична партія більшовиків України (КП(б)У). - Відень, 1921. - 32 с.; Його ж. Єдиний революційно-демократичний національний фронт. Прага-Берлін, 1923. - 24 с.; Його ж. Поворот на Україну. - Львів-Підбрам, 1926. - 34 с.
- ³ Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. Т. IV. - Прага, 1922. - С. 82, 129 та ш.
- ⁴ Доденко О. Літопис української революції. Матеріали й документи до історії української революції. - К. - Львів, 1923-1924. Т. II, кн. 5. - 400 с.; Берестейський мир. 3 нагоди 10-их роковин. 9.II.1918-9.II.1928. Споми́ни і матеріали. - Львів. - К., 1928. - 319 с. та ін.
- ⁵ Андрієвський В. З минулого. Від гетьмана до Директорії. Т. 2. Ч. I. - Б. м., 6 р. - 307 с.; Ч. II. 307 с.; Галаган М. З моїх споминів. - Львів, 1930. Ч. 2. - 196 с.; Ч. 3. - 174 с.; Ч. 4. - 298 с.; Назарук О. Рік на Великій Україні. Споми́ни з української революції. - Відень, 1920. - 344 с.; Петрів В. Споми́ни з часів української революції 1917-1921 рр. - Ч. 1. - Львів, 1927. - 180 с.; Ч. 2. 1928. 184 с.; Ч. У 1930. - 164 с.; Ч. 4. 1931. 117 с.; Чикаленко Є. Уривок з моїх споминів за 1917 рік. Прага, 1932. - 56 с.; Омелянович-Павленко М. На Україні 1917-1918 рр. Споми́ни. Прага, 1935. - 119 с.; Русова С. Мої споми́ни. - Львів, 1937. - 280 с.; Григорієв Н. Спогади Руїни. Як ми руйнували тюрем народів, а як будували свою хату. - Львів, 1938. 264 с. та ін.
- ⁶ Див.: Кузеля З. Рік 1918 на Україні. - Зальцведель, 1918. - 39 с.; На зарук О. Формальні проблеми української державності (герб, монета одиниця, військовий однострій, стяги). - К., 1918. - 32 с.; Шульгин О. Політика (Державне будівництво України і міжнародні справи). Статті, документи. - К., 1918. - 110 с.; Скриванський В. (Шахрай В. - ДС.) Революція на Україні. 2-е изд. - Саратов, 1919. - 68 с.; Рафес М. Два года революции на Украине. - М., 1920. - 126 с.; Бурнатович О. Українська ідеологія революційної доби. - Львів-Відень, 1922. - 112 с.; Золотарьов О. Із Історії Української Центральної Ради. - Х., 1922. - 44 с.; Яворський М. Революція на Україні в її головніших етапах. - Х., 1928. - 80 с.; Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919-6.V.1920) - Варшава. 1932. - 240 с.; Омелянович Павленко М. Зимовий похід. - Каліш, 1934. - 191 с.; Петлюра С. Завдання української військової літератури. - Варшава, 1937. - 54 с. та ш.
- ⁷ Шаповал М. Революційний соціалізм на Україні. Кн. I. - Відень, 1921. - 256 с.; Його ж. Військо і революція (Соціологічний нарис). - Прага-Львів, 1923. - 24 с.; Його ж. Шлях визволення. Суспільно-політичні нариси. - Прага-Берлін, 1923. - 79 с.; Його ж. Стара і нова Україна. Листи в Америку. - Нью-Йорк, 1925. - 32 с.; Його ж. Засади української визвольної програми. - Прага, 1927. - 61 с.; Його ж. Українська соціологія. - Прага, 1927. - 23 с.; Його ж. Занепад УНР. - Прага, 1928. - 42 с.; Його ж. Соціологія українського відродження (3 соціології і політики національного відродження). - Прага, 1936. - 47 с.; Шаповал М., Слободич О. Великий зрив. Париг історії української революції 1917-1920 рр. - 1 ч. Доба Центральної Ради. - Львів, 1936. - 48 с. та ін.
- ⁸ Мазепа І. Большевизм і окупація України. Соціально-економічні причини незрілості сил української революції. - Львів. - К., 1922. - 156 с.; Мазепа І., Феденко П. Із Історії української революції (Відбиток із збірника пам'яті Симона Петлюри). - Прага, 1930. - 94 с.; Мазепа І. Огнева проба. Українська політика й стратегія в добу Зимового походу 1919-1920. - Прага, 1941. - 101 с.
- ⁹ В 30-річчя самостійності й соборності. - Б. м., 6 р. - 62 с.; Петлюра С. В. Статті, листи, документи. В 2-х т. - Нью-Йорк, 1956. - Т. 1. - 479 с.; Т. 2. - 600 с.; Симон Петлюра. Державний муж. - Нью-Йорк, 1957. - 192 с.; Донцов Д. За яку революцію. - Іорнто, 1957. - 79 с.; Збаразький С. Круги: у 40-річчя великого чину 29-го січня 1918-29 січня 1958. - Мюнхен-Нью-Йорк, б. р. - 104 с.; Петлюра С. Московська воша: Оповідання дядька Семена про те, як московські воші їдять Україну та що з ними Треба робити. - Париж, 1966. - 101 с.; Прохода В. Симон Петлюра. - Новий Ульм. 1968. - 51 с.; Феденко П. Влада Павла Скоропадського (п'ятдесяті роковини перевороту в Україні).

- Лондон Мюнхен, 1968. — 32 с.; У 60-річчя відновлення гетьманської української держави 29 квітня 1918. - Торонто, 1978. - 183 с. та ш.
- ¹⁰ Відновлення Української держави 1918 року. - Детройт, 1979. 87 с.; Українська революція. Документи 1919-1921 рр. — Нью-Йорк, 1984. 478 с.
- ¹¹ К о в а л е в с ь к и й М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. Інсбрук, 1960. 406 с.; Майстренко І. В. Історія мою покоління. Спомини учасника революційних подій в Україні. Едмонтон, 1985. - 416 с. та ін.
- ¹² Енциклопедія українознавства. — Т. 2. Мюнхен, 1949. С. 498-542, 647--653; Т. 9. Сарсель-Париж, 1981. - С. 3402-3404 та ін.; Ідеї і люди визвольних змагань. 1917-1923. - Нью-Йорк, 1968. - 399 с.; Полонська-Василенко Н. Історія України. Мюнхен, 1976 (репринтне відтворення К., 1992). С. 459-87; Субтельний О. Україна: Історія. - Торонто, 1988 (в 1991-1995 книга декілька разів перевидана в Україні).
- ¹³ Див.: М и р о н е н к о М. Українська національна революція. - Мюнхен, 1951. 32 с.; Мірчук П. Українсько-московська війна (1917—1919). Торонто, 1957. 80 с.; Стахів М. Україна в добу Директорії УНР. - Т. 1. Торонто, 1962. - 272 с.; Т. 2. 1963. - 248 с.; Т. 3. - 1963. - 276 с.; Т. 4. - 1964. - 353 с.; Брик О. Тернистий шлях українського уряду (1918-1921). - Вінніпег, 1969. - 152 с.
- ¹⁴ Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917 - 1918. - Львів, 1994. С. 8.
- ¹⁵ Там же. - С. 8-9.
- ¹⁶ Там же. - С. 9.
- ¹⁷ Там же. - С. 10.
- ¹⁸ Там же. - С. 15-16.
- ¹⁹ Там же. - С. 9-Ю.
- ²⁰ Див.: Л и с я к - Р у д н и ц ь к и й І. Роля України в новітній Історії // Лисяк Рудницький І. Історичні есе. В 2-х т. - Т. 1. - К., 1994. - С. 145-167; Його ж. Четвертий Універсал та його ідеологічні попередники; Українська революція з перспективи сорокаліття; Вклад Галичини в українські визвольні змагання // Там же. Т. 2. - С. 1-27; 39-51; 52-61 та ш.
- ²¹ Reschetar. The Ukrainian Revolution. 1917-1920: A Study in Nationalism. 1952 (вид. 2-е. — 1972); Borys J. The Russian Communist Party and the Sovietisation of Ukraine. Stockholm, 1960. The Ukraine 1917-1921 / A Study in Revolution. - Harvard. 1977; Mark R. A. Symon Petljura und die UNR. Vom Sturz des Hetmans Skoropadskyj bis zum Exit in Polesien // Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. - Wiesbaden, 1988. - Bd. 40. - S. 3—216.
- ²² Див.: Б і л о к і н ь С. Михайло Грушевський // Літературна Україна. - 1988. 21 липня. Жулинський М. Володимир Винниченко (1880-1951) // Літературна Україна. - 1989. - 30 листопада; Його ж. Художник, расп'ятий на кресте політики. Судьба Владимира Винниченко // Дружба народов. - 1989. № 12.
- ²³ Див.: С а р б е й В. Як нам ставитися до М. Грушевського // Радянська Україна. - 1988. - 27 серпня; Федченко П. Оцінюємо з класових позицій. Про політичне обличчя і художню творчість В. Винниченка // Київ. 1987. № 12. - С. 45-59; Хміль І. С. Політична діяльність В. К. Винниченка // Український історичний журнал. - 1989. № 7. — С. 82-91; Лозицький В. Чи був Володимир Винниченко членом КП(б)У // Літературна Україна. - 1989. 24 серпня; Його ж. Не сприйнявши нових реалій. Сторінки з політичної біографії В. К. Винниченка // Під прапором ленінізму. - 1989. - № 12. С. 73—78.
- ²⁴ В и н н и ч е н к о В. Сонячна машина. - К., 1989. 619 с.; Його ж. Краса і сила. Повісті та оповідання. К., 1989. - 752 с.
- ²⁵ В и н н и ч е н к о В. Вибрані п'єси. К., 1991. — 605 с.
- ²⁶ Див.: Г р у ш е в с ь к и й М. Люстрована історія України. - К., 1991. 572 с.; Його ж. Про українську мову і українську школу. - К., 1991. 46 с.; Його ж. Очерк истории украинского народа. — К., 1991. - 400 с.
- ²⁷ Г р у ш е в с ь к и й М. Хто такі українці і чого вони хочуть. - К., 1991. 240 с.
- ²⁸ Д о р о ш е н к о Д. Нарис історії України. — Львів, 1991. 576 с.
- ²⁹ Ш а п о в а л М. Соціологія українського відродження. - К., 1994. 45 с.
- ³⁰ Див.: Д о р о ш е н к о М. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918) // Український історичний журнал. - 1992. - № 6; Єфремов С. За рік 1917. Піл Обухом. Більшовики в Києві. - К., 1993. - 133 с.; Шаповал М. Гетьманщина і Директорія // Вітчизна. - 1997. - № 5-6. - С. 125-141; № 12. С. 131-136.
- ³¹ Див.: Український історичний журнал. — 1996. - № 6. - С. 143-146; 1998. - № 1. С. 150-151; Віче. - 1998. - № 4. - С. 151-155.
- ³² Г р и ц е н к о А. П. Українські робітники на шляху творення національної держави: Хроніка роботи (1-го Всеукраїнського робітничого з'їзду 11-14 (24-27) липня 1917 року). - К., 1992. - 51 с.; її ж. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 — початок 1919 р.). К., 1993. — 101 с.; її ж. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні: Рік 1920-й. - К., 1997. - 94 с.; Яневський Д. Б. Маловідомі Конституційні акти України 1917-1920 рр. - К., 1991. - 68 с.; Галенко О. І., Яневський Д. Б. Перший уряд демократичної України. - К., 1992. 73 с.; Хміль І. В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня-2 червня 1917 року). — К., 1992. - 36 с.; Його ж. Український національний конгрес - з'їзд 6-8 квітня 1917 року. - К., 1994. - 62 с.; Шусь О. Всеукраїнські військові з'їзди. - К., 1992. — 86 с.; Реснт О. П. Робітництво України і Центральна Рада. К., 1993. 48 с.; Його ж. Більшовизм і українська революція 1917-1920 рр. Спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів. - К., 1994. - 39 с.; Реснт О. П., Снмоненко Р. Г. Українсько-російські переговори в Москві (січень—лютий 1919 р.). Збірник документів. К., 1996. - 86 с.

- ³³ С о л д а т е н к о В. Ф. Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 р. квітень 1918 р.) // Український історичний журнал. - 1992. № 5. - С. 3—15; Його ж. Центральна Рада та українізація армії // Там же. - № 6. - С. 26-39; Його ж. Запровадження автономії України і збройні сили республіки // Там же. - № 7-8. - С. 24-38; Його ж. Збройні сили в Україні (грудень 1917 - квітень 1918 р.). Там же. - № 12. - С. 42-58; Його ж. Проблема національних збройних сил: уроки історії (1917) // Вісник Національної Академії наук України. 1995. - № 7-8. - С. 78—89; Солдатенко В. Ф., Солдатенко І. В. Виступ полуботківців у 1917 р. (спроба хронікально-документальної реконструкції події) // Український історичний журнал. 1993. - № 7-8. - С. 17-29; № 9. - С. 28-39; № 10. - С. 3-20.
- ³⁴ Див.: Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі. Статті і матеріали. Філадельфія. К. Вашингтон, 1993. - С. 54-55.
- ³⁵ В ы д р и н Д. И. Невостребованные идеи или об истоках отечественной политологии. К., 1992. - С. 86.,
- ³⁶ Н а г а є в с ь к и й І. Історія Української держави двадцятого століття. - К., 1993. - С. 407.
- ³⁷ К л и м е н к о В. Українська гетьманська держава 1918 року: місце в українській революції // Нова політика. - 1996. - № 4. - С. 61.
- ³⁸ Там же. - С. 60.
- ³⁹ П р о д а н ю к Ф. М. Внутрішня політика Української Держави (29 квітня - 14 грудня 1919 року). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. - К., 1997. С. 21.